Die funksionaliteit van die laat twintigste-eeuse kerklied

D. Kruger
Afdeling: Musiek
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM
E-pos: musdk@puknet.puk.ac.za

Abstract

The functionality of the late twentieth-century church song

In contemporary hymnbooks used by Protestant churches in South Africa, church songs display a variety in style and kind. This article is an attempt to investigate the general function and meaning of the church song.

Regarding the nature of the worship service characteristic of the church of today, the following contradictory observation can be made: the contemporary church experiences an apparent liturgical decline yet at the same time a vigorous reform of the church song is taking place.

*The general modes of the New Testament church, i.e. **kerygma**, **koinonia** and **leitourgia** (see Acts 2:42) can also be applied to the communicative functions of the church song. These modes are also mentioned in the writings of the Reformers, Calvin and Luther, thus providing a Biblical foundation for the role and function of the church song.*

*Several songs included in the new **Liedboek van die kerk** are used to demonstrate how the modes of **kerygma**, **koinonia** and **leitourgia** influence and determine the function and use of the church song.*

The conclusion arrived at in this article is that the variety of musical styles present in contemporary church music can only be understood and implemented meaningfully, if liturgicians and members of congregations are aware of the functionality of church music as revealed in the Scriptures.

1. Inleiding

1.1 'n Situasië-analise

Vanaf die sestigerjare het daar op die gebied van die Protestantse kerkmusiek dramatiese ontwikkelinge plaasgevind. Reeds in 1962 vra Müller die indringende vraag: *Hat das Lied der Kirche eine Zukunft?* Hy pleit vir 'n herbesinning oor dit wat as vanselfsprekend aanvaar is ten opsigte van die kerkliederfenis. Dit is die plig van elke generasie om verantwoording te doen oor die wyse waarop met die kerklied omgegaan word, veral ten opsigte van die vereistes van veranderende omgewingsfaktore (Müller, 1962:65-66). In dieselfde jaar berig Haag (1962:111 e.v.) oor die sogenaamde *Jazzgottesdienst*.

Oor die afgelope vier dekades is Protestantse kerke ook letterlik oorstroom met nuwe liedere in allerlei musikale style. My eie navorsing (vanaf 1995) in onder andere Nederland, Duitsland en Swede het aangetoon dat 'n sogenaamde gospel-erediens binne die Protestantse opset lank nie meer 'n vreemde verskynsel is nie en dat kerkmusici reeds spesiale opleiding aan sekere kerkmusiekskole en -konservatoriums in hierdie genres ontvang. In menige sentra word die gospel- of alternatiewe erediens parallel met die sogenaamde konserwatiewe erediens beoefen om voorsiening te maak vir die gevarieerde musieksmaake van die moderne lidmaat. Die musiekkultuur vertoon in die laat-twintigste eeu 'n byna onoorsienbare pluralisme in style en funksies (Klaer, 2000:32).

Vanaf die sewentigerjare het talle gesprekke, plaaslik en oorsee, gehandel oor die krisis waarin Protestantse kerkmusiek geraak het (Viertel, 1985:111). Ook die Rooms-Katolieke Kerk raak toenemend by die krisis betrokke en Schmitt (1985:12) wys daarop dat die voorskrifte soos vervat in die Liturgiese Konstitusies van die Vaticanum II nie meer tred hou met moderne tendense nie en dat “die Musik im Gottesdienst als Problem” te beskou is.

Alhoewel die probleem insake kerkmusiek interkerklik is, sal in hierdie artikel gekonsentreer word op die musiek van die Afrikaanssprekende Protestantse kerke, en die Nederduitse Gereformeerde Kerk in besonder.

1.2 Die hedendaagse kerkliedreformasie

Veelvuldige redes kan aangevoer word vir die *kerkliedreformasie* wat tans beleef word. In hierdie verband sou daar verwys kon word na die algemene liturgiese verval in die erediens wat veral ook die aard en standaard van die prediking intens raak (Vorster, 1996:66 e.v.), die nuwe

estetika wat voortvloei uit die gesekulariseerde samelewing, sowel as die sterk klem op individualisme by die postmodernistiese mens (Strydom, 1994a:218f e.v.).

Miller (1994:11) stel dit dat die oplewing in Christelike musiek deur sommige verwelkom word as 'n "vernuwingsbeweging van die Gees", maar deur ander verwerp word omdat dit beskou word as 'n ongewenste kompromis met die wêreld. Die invloed van die charismatiese bewegings speel hierin ook geen geringe rol nie. Die talle gospellaserskywe wat die mark tans oorspoel deur middel van aggressiewe bemaking, het 'n enorme invloed op die kweek van 'n soort ontspannings-/ luisterlied as norm vir die "kerk lied".

Strydom som die moderne lidmaat se ervaring van die kerklied soos volg op:

Oor die algemeen ervaar die eietydse mens sang as iets waarna *geluister* word ... selfs die geestelike sang buite die erediens het selde 'n *bepaalde* funksie, dit gee selde uitdrukking aan 'n *bepaalde* handeling ... Soms is die uitgesproke motivering wel: 'om die Here te loof', maar dan in die sin van 'n algemeen-Christelike handeling (Strydom, 1994a:357-358 – my kursivering – DK).

Huisamen (1997) omskryf weer die probleme wat algemeen met die kerklied ervaar word:

Die algemene klagte is dat die liedere geskryf is vir mense met 'n meer verfynde musieksmaak en dat daar nie genoeg voorsiening gemaak word vir die deursneelidmaat en veral jongmense en kinders nie. Kerkmusici is gretig om daarop te wys dat dit in die lied nie gaan om 'lekker sing' nie, maar hoofsaaklik om die inhoud van die teks ... wanneer lidmate die sang nie geniet nie [verwysing na Efesiërs 5:19] ... gaan die lus om te sing mettertyd verlore (Huisamen, 1997:15).

In die Nederduitse Gereformeerde Kerk het die vernuwingsaksies direk neerslag gevind in die publikasie van die nuwe sangbundels: *Jeugsangbundels I en II* (1984 en 1991) en die proefsangbundel *Sing onder mekaar* (1988). Die opdrag van die Sinode (Oktober 1982) ten opsigte van die eerste Jeugsangbundel was duidelik daarop gemik om deur middel van "'n meer informele en ontspanne lied in die idioom van die jeug" (Voorwoord) voorsiening te maak vir veranderende behoeftes onder die lidmate. Ook in die voorwoord tot die *Sing onder mekaar*-bundel staan die riglyne, soos neergelê deur die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk voorop: om liedere wat eietyds spreek te vind en veral te voorsien in die behoeftes van die jeug (NGK, 1986:628).

Die resultate van bykans twee dekades se navorsing vind dan ook neerslag in die nuwe *Liedboek van die kerk* wat op 28 Oktober 2001 amptelik in gebruik geneem is. Daar word later in die bespreking weer na dié bundel verwys.

Maar, het die kerk nie dalk te lank gewag nie? Is die agterstand nie alreeds te groot nie? Uit statistiek blyk dit dat lidmaatgetalle daal en dat die jongmense, vir wie die vernuwings oënskynlik bedoel was, nie noodwendig as volwasse lidmate in die kerk aanbly nie. Waarom anders vind Huisamen (1997) dit dan nodig om 'n boekie die lig te laat sien met die titel *Kom ons sing die kerk weer vol?*

Na aanleiding van hierdie appèl moet die volgende vraag gestel word: Is dit hoegenaamd moontlik om leë kerke weer vol te sing? Die antwoord is afwysend. Die oproep verwys egter indirek na 'n onderliggende probleem wat kerkmusiek ten diepste raak, naamlik die doel en funksies van die kerklied. Dit is duidelik dat gelowiges nie altyd die funksie(s) van die kerklied verstaan volgens die Bybelse voorskrifte nie. Dit laat 'n verdere vraag ontstaan: Word die funksie van die kerklied nie totaal oorskrei nie? Die probleem het dalk minder met die kerklied self te make as met die funksie en aanwending daarvan binne die erediens en by ander kerklike aktiwiteite. Veral die kommunikatiewe funksie van musiek, wat sterk deur Calvyn voorgestaan is, het grootliks verlore gegaan.

Die gevolgtrekking kan gemaak word dat die Reformatoriese kerklied aanvanklik 'n *middel tot 'n doel* was, maar nou tot 'n groot mate 'n *doel op sigself* geword het. Miller (1994:11) konstateer dat musiek met 'n moderne aanslag en klank in sommige kerke in Amerika selfs ontwikkel het tot die vernaamste onderdeel van die erediens. Die indruk word soms geskep dat die kerklied belangriker geword het as die woordverkondiging. Die persepsie dat die musiek skynbaar moet regmaak waar die prediking faal, kan sodoende maklik ontstaan.

Dat hierdie problematiek wyer strek as net die kerkmusiek kom baie duidelik na vore in Vorster (1996) se skerpsinnige boek *Is die Kerk funksioneel?* Dié vraag kan sekerlik ook uitgebrei word na kerkmusiek. Is die kerklied nog funksioneel? Verstaan lidmate en leraars nog die rol en funksie van die Protestantse kerklied binne die raamwerk van die oorkoepelende, kerklike aktiwiteite en veral binne die erediens?

Uit die aard van sy oorsprong en leerstellings, is en bly die Calvinistiese kerk ook ten opsigte van die kerklied gebonde aan 'n voortdurende, maar verantwoorde vernuwingsproses. Dit bring die dringendheid van die volgende vraag na vore: Hoe gaan die kerk die veelheid en veelsoortige nuwe kerkliedere sinvol binne 'n gereformeerde opset hanteer?

Dit het tyd geword om weer indringend te besin oor die volgende twee aspekte:

- Hoe kan die Bybelse riglyne (veral dié van die Nuwe Testament) in ooreenstemming gebring word met die funksies van kerkmusiek binne en buite die erediens?
- Wat het die Reformatore, by name Luther en Calvyn, werklik met die gemeentelied in gedagte gehad en is hulle uitsprake nog relevant?

1.3 Doelstellings en uitgangspunte

Die probleme insake die kerklied word in hierdie artikel vanuit die perspektief van funksionaliteit bespreek in 'n poging om voorstelle te maak wat mag bydra tot die verbetering van gemeentesang en die hantering van die kerklied.

Daar word uitgegaan van die veronderstelling dat groter kennis en sensitiwiteit vir die aanwending van die kerklied volgens die besondere aard daarvan, daartoe mag bydra dat lidmate (insluitende kerkmusici en predikante) hierdie problematiek met groter openheid en begrip sal benader. Daar sal gepoog word om 'n Bybelse perspektief op die funksionaliteit van die kerklied daar te stel en aansluiting te vind by die uitgangspunte van Luther en Calvyn, op wie se leerstellings die Protestants-gereformeerde dogmatiek berus.¹

2. Die aard en funksies van die hedendaagse kerk

Eerstens is dit nodig om kortliks te besin oor die aard en funksies van die eietydse kerk aangesien die arbeidsveld en funksies aansienlik meer uitgebreid is as dié van die vroeë Christelike kerk. Waar die psalms van die Ou Testament en die “psalms, lofliedere en ander geestelike liedere” waarna in die Nuwe Testament verwys word, skynbaar vir gebruik binne die tempel, die kleiner Christelike gemeentes en individue bedoel was, benut die moderne kerk 'n verskeidenheid musiek op verskillende vlakke. Dit volg logies dat die rol en funksies van kerkmusiek hivolgens bepaal sal moet word in aansluiting by die missie van die kerk.

1 Dit val buite die doelstellings van hierdie artikel om oor die kwaliteit van die liedere, begeleidingsaspekte en aanverwante probleme uitspraak te lewer. Die *Soli Deo Gloria*-uitgangspunt ten opsigte van kerksang word as vanselfsprekend aanvaar.

2.1 Wie of wat is die kerk?

Die term “kerk” openbaar ’n groot betekenisverskeidenheid. Dit kan onder meer verwys na die “geloofsgemeenskap van hulle wat in Jesus Christus glo”, die erediens of ’n kerkgebou (Loader, 1979:161). Volgens Efesiërs 1:1, en vir die doel van hierdie artikel, verwys die begrip kerk in besonder na die gemeenskap van die gelowiges (Vorster, 1996:47-48).

2.2 Die missie van die kerk

Die kerk het ’n bepaalde missie en die bestaansreg van die kerk kan direk gekoppel word aan sy missie (Hastings, 1975:968). In soverre die kerk in gebreke bly om te voldoen aan die eise van sy missie, het dit ook as kerk gefaal.

Pass (1989:55) sit die missie van die kerk soos volg uiteen: die oorsprong is die Drie-Eenheid, die objek is die wêreld en die doel is die verkondiging van die boodskap van genade, vergifnis en redding deur Jesus Christus.

Die missie dien dus as rigtingwyser vir die kerk in die uitvoering van sy veelvuldige take. Hulpmiddels (waaronder kerkmusiek) wat aangewend word ten einde die missie te vervul, is uiteraard ook onderworpe aan die riglyne soos daargestel in die missie. Met betrekking tot kerkmusiek sou hieruit afgelei kon word dat die mate waarin die missie van kerkmusiek afwyk van die missie van die kerk, kerkmusiek nie meer funksioneel is nie en gevolglik ook faal.

2.3 Die modaliteite van die kerk

Die kerk as die gemeenskap van die gelowiges kan menslik gesproke net gekonstitueer word deur ’n vorm van kommunikasie (Pass, 1989:63). Alhoewel verbale kommunikasie in die vorm van die gesproke en gesonge woord oorheers, sluit dit nie noodwendig nie-verbale kommunikasie uit nie (kyk ook 2.3.2).

Volgens Pass (1989:73-77) is verskeie modelle vir die kerk saamgestel volgens sleutelbegrippe wat uit die Nuwe Testament afgelei is. Hierdie modelle is gebaseer op die verskillende kategorieë (modaliteite) waarin die funksies van die kerk ingedeel kan word.

Na aanleiding van die bekende model wat in Handeling 2:42 voorgehou word, kan drie modaliteite of kommunikasiesituasies onderskei word, naamlik die kerugmatiese (Grieks: boodskap), die koinoniale (Grieks: gemeenskap) en die liturgiese (Grieks: dienswerk). Vir die doel van hierdie artikel word volstaan met hierdie model.

2.3.1 Die kerugmatiese modaliteit

Hierdie modaliteit het primêr te make met die verkondiging van die Boodskap. Dit word gekenmerk deur 'n eenrigtingkommunikasie waarin een persoon (of 'n klein groepie) 'n ander persoon of 'n groter groep aanspreek en hierdie groep die Boodskap ervaar asof dit God self is wat tot hulle spreek:

Ons dank God dan ook gedurig daarvoor dat julle die boodskap van God wat julle van ons gehoor het, ontvang en aangeneem het in die oortuiging dat dit nie mensewoorde is nie maar die woord van God. En dit is ook inderdaad die woord van God, soos die uitwerking daarvan op julle wat glo, bewys (1 Tess. 2:13).

Die kerugmatiese modaliteit word binne en buite die erediens benut. Aspekte wat hierby aansluiting vind, is onder andere die prediking, onderrig, evangelisasie, sending en die algemene teologie (Pass, 1989: 69).

2.3.2 Die koinoniale modaliteit

Deur middel van hierdie tipe kommunikasie word die gemeenskap van die gelowiges betrek en versterk. Die lede van die gemeenskap verkeer op gelyke voet met mekaar en versterk mekaar wedersyds in die geloof. Die hiërargiese element van die kerugmatiese modaliteit is hier afwesig en elke lid lewer 'n persoonlike bydrae tot versterking van die ander:

¹¹ Ek sien baie daarna uit om julle te besoek, want ek wil 'n geestelike gawe aan julle oordra om julle te versterk. ¹² Ek bedoel dat, as ek by julle is, ons deur mekaar se geloof bemoedig kan word, ek deur julle s'n en julle deur myne (Rom. 1:11-12).

Hierdie modaliteit funksioneer binne sowel as buite die erediens en sluit aspekte in soos sielsorg, 'n persoonlike voorbeeld van die Christelike lewenswyse, diakonie en broederskap. Die koinoniale modaliteit figureer byvoorbeeld baie sterk tydens minder formele byeenkomste soos sommige aanddienste en by informele byeenkomste wat Bybelstudie, jeugaksies, siekebesoek en samekomste van godsdienstige groepe kan insluit.

2.3.3 Die liturgiese modaliteit

Die liturgie kan met reg beskryf word as “die toppunt en bron van alle kerklike aktiwiteite” (Müller, 1990:9). Pass (1989:72) verwys na die liturgiese modaliteit as die “openbare gesig van die kerk”.

Die liturgiese modaliteit is omvattend en sluit aspekte soos *kerugma* en *koinonia* in. Dit word dikwels aangedui met die frase “praise God” (Pass, 1989:72) maar behels veel meer. Alhoewel lofprysing, danksegging en gebede ’n belangrike plek inneem (veral ten opsigte van die kerksang) word die volgende aspekte ook betrek binne die liturgiese modus: verootmoediging, skuldbelydenis en -vergifnis, onderwysing, vermaning, die liefdegawe.

Die liturgiese modaliteit word voltrek binne die raamwerk van die erediens: dié geleentheid waartydens “twee partye ... mekaar feestelik ontmoet. God nader tot sy gemeente, maar die gemeente nader ook tot sy God” (Müller, 1990:9).

Die liturgiese is die mees geroetineerde van al die modaliteite en vertoon sterk historiese kenmerke. Vanweë die sterk historiese en kulturele gebondenheid van hierdie modaliteit kan dit slegs met groot moeite en deursettingsvermoë gewysig word. Hiervan getuig die uiters sensitiewe en labiele toestand waarin die “erediens” tans verkeer en die diepgaande meningsverskille waaroor gedebatteer word.

Kerkmusiek is instrumenteel tot die funksies van die kerk. Aangesien hierdie funksies gegrond is op ’n Bybelse perspektief, behoort die kerkmusiek op ’n soortgelyke wyse beskryf en verstaan te kan word.

3. Die aard van kerkmusiek

Alvorens daar oor die funksies van kerkmusiek gehandel kan word, is dit nodig om ’n kort uiteensetting te gee van wat onder die begrip kerkmusiek verstaan word.

3.1 Wat is kerkmusiek?

Oor hierdie onderwerp word al eeue lank gedebatteer en steeds heers daar heelwat misverstande rondom die begrip. Veral die aspekte van die sakrale versus die profane kom dikwels na vore. Dit moet duidelik gestel word dat kerkmusiek geen sakrale musiek is nie maar ’n bepaalde tipe musiek wat ’n duidelike funksie binne die raamwerk van kerklike aktiwiteite moet vervul.

Daar kan egter nie nagelaat word om ook te verwys na standpunte wat die profane nie sonder meer as non-sakraal verwerp nie: “[...] selbst eine Musik, die nicht auf dem Kanon der institutionalisierten Kirche basiert, sondern als subjektives und autonomes Kunstwerk konzipiert wurde, ist deshalb noch nicht weniger tauglich zum Glaubenszeugnis [...]” (Viertel, 1985:121).

Uit die voorafgaande blyk dit dat daar 'n onderskeid gemaak behoort te word tussen die begrippe *kerkmusiek* en *kerklied*. Myns insiens setel die meeste probleme oor kerkmusiek grotendeels in hierdie onderskeid. Kerkmusiek is 'n omvattende begrip wat alle musiek aandui (vokaal en instrumentaal) wat die kerk aanwend in die vervullingsprosesse van sy missie. Dit sou kon insluit liturgiese musiek vir die erediens, missionêre musiek wat sterk kerugmaties van aard is, ensovoorts. Die kerklied daarenteen, het betrekking op 'n spesifieke modaliteit binne die missie van die kerk, naamlik die liturgiese en wel binne die raamwerk van die erediens.

Kerkmusiek kan in ooreenstemming met die modaliteite van die kerk geklassifiseer word, sodat die musiek wat in 'n bepaalde situasie gebruik word, sal voldoen aan die eise van die betrokke moment van kommunikasie.

3.2 Bybelse perspektiewe op kerkmusiek

Alhoewel die Bybel geen handboek vir die erediens en kerkmusiek is nie, kom daarin tog duidelike riglyne in hierdie verband na vore. Die volgende tekste word algemeen aangehaal as vertrekpunte ten opsigte van die aard van kerkmusiek:

... laat die Gees julle vervul, en sing onder mekaar psalms, lofgesange en ander geestelike liedere; sing altyd met julle hele hart tot eer van die Here. Dank God die Vader altyd oor alles in die Naam van ons Here Jesus Christus (Ef. 5:18b-20).

Die boodskap van Christus moet in sy volle rykdom in julle bly. Leer en onderrig mekaar met alle wysheid. Met dankbaarheid in julle harte moet julle psalms, lofgesange en ander geestelike liedere tot eer van God sing (Kol. 3:16).

Hoe moet dit dan wees, broers? Elke keer as julle bymekaarkom, het elkeen gewoonlik 'n bydrae om te lewer: 'n psalm, 'n onderwysing ... Sorg dat alles tot opbou van die gemeente verloop (1 Kor. 14:26).

Veral musiekwetenskaplikes probeer om uit hierdie tekste die aard van verskillende liedere af te lei. Viljoen (1990) het in sy proefskrif 'n uitvoerige studie van die terme *psalmos*, *hymnos* en *odas pneumatikais* met betrekking tot die betekenis, aard en funksies van die liedere gedoen. Hy kom tot die gevolgtrekking dat dit hier nie bloot gaan oor verskillende liedtipes nie, maar veral ook oor die funksies van die geestelike liedere, lofsange en psalms in die vroeë kerk. Wat duidelik in Viljoen se studie na vore kom, is dat die liedere nie beperk was tot liturgiese gebruik (erediens) nie, maar veral ook funksioneel was vir die

algemene pastoraat sowel as vir gemeentelike en persoonlike geloofs-opbou (Viljoen, 1990:2-3).

Outeurs soos Viertel (1985) en Pass (1989) het reeds daarop gewys dat daar deur middel van bogenoemde perikope aansluiting gevind kan word tussen kerkmusiek/kerklied en die modaliteite van die kerk. Laasgenoemde word veral verbind met die aktiwiteite van die eerste gemeentes wat in Handeling 2:42-47 beskryf word:

⁴² Hulle het hulle heelhartig toegelê op die leer van die apostels en die onderlinge verbondenheid, die gemeenskaplike maaltyd en die gebede ...

⁴⁴ Al die gelowiges was eensgesind en het alles met mekaar gedeel ...

⁴⁶ Hulle het almal elke dag getrou by die tempel bymekaargekom, van huis tot huis die gemeenskaplike maaltyd gehou, hulle kos met blydschap en in alle eenvoud geëet,

⁴⁷ en God geprys ...

In die sinsnedes “die leer van die apostels” (*kerugma*), “onderlinge verbondenheid” (*koinonia*), “gebede”, “tempelbyeenkomste” en “lofprijsing tot God” (*leitourgia*) word die ekwivalente met die kerkmusiek getrek.

In die *Liedboek* word die gebruiker gekonfronteer met ’n groot aantal kerkliedere in verskillende style. Die aard van elke lied hou verband met die musiektradisie waaruit dit ontstaan het (Voorwoord, *Liedboek*) en die tradisie kan nie losgemaak word van die mense wat dit tot stand gebring het nie. Hierdie verskeidenheid van style kan beter verstaan en benut word indien aspekte soos musikale dialek en register in berekening gebring word.

3.3 Musikale dialek en register

In sy voorgestelde model vir kerkmusiek, tref Pass (1989:92), in aansluiting by die taalkunde, ’n onderskeid tussen musikale dialek en musikale register. Die onvermoë om die twee begrippe van mekaar te skei, dra tot ’n groot mate by tot die problematiek van die begrip kerkmusiek. Hierdie is ’n belangrike kwessies wat selde in ag geneem word by die keuse van liedere.

Die musikale dialek verwys na die algemene musikale styl van die gebruiker en kan ’n verskeidenheid style verteenwoordig. Die musikale register daarenteen het te make met die styl wat gekies word om ’n bepaalde funksie te vervul (Pass, 1989:93). Ten einde die funksionaliteit van kerkmusiek te verseker, moet daar by die keuse van kerkmusiek vir

algemene gebruik rekening gehou word met die musikale dialek, terwyl die keuse van kerkliedere vir liturgiese gebruik weer beïnvloed sal word deur die musikale register.

Die musikale dialek sal vanselfsprekend ook verband hou met die kultuur van die gelowige. Op die verband tussen Protestantisme en kultuur het Klaer (2000:22 e.v.) breedvoerig ingegaan. 'n Goeie voorbeeld waar 'n geestelike lied uit die dialek en kultuur van die Afrikaanssprekende volk tot 'n kerklied ontwikkel het, is Lied 358 in die *Liedboek*. Die bekende *Somerkersfees* van Koos du Plessis is hersien en 'n derde strofe is bygevoeg om dit teologies af te rond.

Voorbeeld 1: Lied 358

Alvorens die modaliteite van die kerk toegepas word op kerkmusiek, is dit belangrik om te weet watter standpunte Luther en Calvyn ten opsigte van die aard en funksies van die kerkmusiek gehuldig het.

4. Die musiekbeskouings van die Reformatore

Om die musiekbeoefening van gereformeerde kerke in perspektief te plaas, word die standpunte van die Reformatore, Luther en Calvyn, kortliks bespreek.

4.1 Luther se musiekbeskouing

Luther se kennis van die musiek was veelsydig en getuig van 'n deeglike teoretiese skoling (Blume, 1974:6). Sy benadering tot liturgiese musiek het ook nooit die totstandkoming van 'n nuwe, onafhanklike musiekstyl ten doel gehad nie (Blume, 1974:3, 6). In teenstelling met die dualistiese beskouing van Calvyn (profaan versus sakraal, kyk 4.4), was Luther se benadering “eg eietyds, intiem verweef met die lewe van elke dag” en daarom kon hy vindingryk gebruik maak van die musikale bronne van die sestiende eeu en dit aanvul met die werklik goeie liederes van sy tyd (Strydom, 1994a:65). Mehrtens (1960:56 e.v.) stel dit soos volg: Luther het 'n aanvoeling gehad van wat aanklank sou vind by die kerkvolk.

Sy belangrikste geskrifte oor die liturgie waarin musiek ook ter sprake kom, is die *Formula missae* (1532) en die *Deutsche Messe* (1526). Van al die Reformatore toon Luther nog die meeste invloed van die “ou wêreld” van Plato en Pitagoras en is hy die minste beïnvloed deur die Humanisme. In die *Peri tés musikés* (1530) distansieer hy hom volkome van Augustinus wat “verkeerdelik van die vreugde wat musiek bied, 'n sonde maak” en verklaar dat musiek oor 'n kragtige werking beskik om die siel vrolik te maak en die duiwel te verjaag (Strydom, 1994a:58).

Luther handhaaf die oortuiging dat musiek die dienaar van die teologie is, en in hierdie hoedanigheid tweede naas die Woordverkondiging staan. Albei dissiplines het met die geloof te doen en maak 'n appèl op menslike affekte. Musiek het dus in die eerste plek 'n verkondigings-funksie (kerugmatiese modaliteit) en kan, soos die prediking, die *viva vox evangelii* – die lewende stem van die evangelie wees (Strydom, 1994a: 59).

4.1.1 Voordele van kerksang volgens Luther

Kerksang hou die volgende voordele in:

- dit maak die mens meer ontvanklik vir die Woord;
- die inhoudelike van die Woord word daardeur beter vasgelê in die gemoed van die mens;
- die mistieke versmelting tussen woord en melodie het tot gevolg dat die melodie die woord ontvou en dus tot 'n mate eksegetiseer;

- die lied funksioneer as geloofsekspressie: wie nie werklik glo nie, kan nie met oorgawe sing nie (Strydom, 1994a:59-60).

4.1.2 Funksies van gemeentesang binne die erediens

Luther ken 'n baie sentrale plek aan gemeentesang binne die erediens toe en benut dit tot voordeel van die dialogiese aard van die erediens. Gemeentesang moes 'n vierledige funksie vervul, naamlik om die lof van God te verkondig, die toewyding en vroomheid van Christene te bevorder, die verkondiging van die evangelie te dien en die jeug op te voed. 'n Liefde vir die kerklied moes gekweek word as teenvoeter vir oppervlakkige straatliedjies (Strydom, 1994a:60-61).

4.2 Calvyn se musiekbeskouing

In aansluiting by Zwingli en Farel (saam met wie hy vanaf 1536 medeleeraar in Genève was) het Calvyn aanvanklik weggedoen met alle musiek in die kerk, vokaal sowel as instrumentaal. Tog het hy in November 1536 die *Articles concernant l'organisation de l'église et du culte à Genève* wat handel oor die toekomstige inkleding van die liturgie aan die Raad van Genève voorgelê. Hierin word onder andere gevra vir die invoering van gemeentelike psalmsang volgens die voorbeeld van die ou kerk en die getuigenis van Paulus, wat gesê het dat "dit goed is om in die samekomste te sing met hart en mond". Hierdie versoek word vroeg in 1537 deur die Raad afgekeur op grond van 'n gebrek aan genoegsame voorbereiding (Strydom, 1994a:67).

4.2.1 Invloed van Martin Bucer

Vanaf September 1538 was Calvyn leraar van die Franssprekende vlugtelinggemeente in Straatsburg. Hier kom hy in aanraking met 'n lewendige sangpraktyk onder leiding van die bekwame kantors, Mattias Greiter en Wolfgang Dachstein. Hulle werk was gegrond op die Lutherse benadering soos beoefen in die Duitssprekende gemeente van Martin Bucer.

Calvyn het musiek as sodanig hoog geag en was terdeë bewus van die krag van die lied (Mehrtens, 1960:58). In die *Epistre au lecteur* tot sy eerste *La Forme des prières et chantz ecclesiastiques* (Diensorde van kerklike gebede en liedere) van 1542 stel hy dit duidelik dat musiek en sang van die vernaamste middele tot uiting van geestelike vreugde (*en ioye spirituelle*) is wat God aan die mens geskenk het (Hasper, soos aangehaal deur Huisamen, 1994:25).

In die 1545-uitgawe van *La Forme des prière et chantz ecclesiastiques* wys Calvyn daarop dat die gemeente liedere nodig het wat as prikkels

kan dien om hulle aan te spoor om God te loof, tot Hom te bid en sy daade te kan oordink omdat ons hom liefhet, vrees, eer en verheerlik (Vrijlandt, soos aangehaal deur Huisamen, 1994:27).

4.2.2 Riglyne en waarskuwing ten opsigte van die kerklied

Calvyn hou hom ook ten opsigte van kerkmusiek streng by die Reformatoriese uitgangspunt: *sola scriptura*. Veral ten opsigte van die melodie stel hy hoë eise. Die melodie moet by magte wees om die teks te intensifiseer en na vore te bring. Calvyn bepleit 'n "sorgvuldige en sinvolle verbinding van woord en toon" (Strydom, 1994a:79). Die melodie dien dus bloot as 'n *convenable au subject* (middel tot 'n doel) (Söhngen, soos aangehaal deur Huisamen, 1994:28).

Vanweë die intense uitwerking van musiek op die mens, waarsku Calvyn (in ooreenstemming met Augustinus, kyk ook Strydom, 1994a:36) dat gewaak moet word dat die erediens ontaard in 'n geleentheid waar die ore meer deur die mooi melodie gestreel word, as wat die hart aangeraak word deur die geestelike strekking van die teks (Huisamen, 1994:29).

Die verstaanbaarheid van dit wat gesing word, was vanuit Calvyn se rasonale parameter uiters belangrik. Dit is nie voldoende wanneer die gemeente net met die hart en mond sing nie. In aansluiting by Paulus meen Calvyn dat die verstand ook betrokke moet wees (Strydom, 1994a:77-78): "Hoe moet dit dan wees? Só, dat ek met die gees moet bid, maar ook met die verstand. Ek moet met die gees die lof van die Here sing, maar ook met die verstand" (1 Korintiërs 14:15).

Vanweë die strelende effek wat musiek kan hê, waarsku Calvyn teen 'n negatiewe uitwerking wat selfs die positiewe kan oorskadu; vandaar sy dualistiese siening van musiekstyle, naamlik 'n *stilus ecclesiasticus* en sekulêre styl. Strydom (1994a:80-81) wys egter daarop dat Calvyn die dualistiese denke oor die kerkmusiek verder voer deur wel 'n duidelike onderskeid te maak tussen musiek binne en buite die erediens.

Musiek binne die erediens was eenstemmig en onbegeleid, terwyl musiek buite die erediens ook meerstemmig en met instrumentale begeleiding gesing kon word. Meerstemmige verwerkings van die Psalms vir gebruik tydens musiekbeoefening aan huis, is selfs deur Calvyn aangemoedig.

Hierdie dualistiese denke het nog voortgeleef in die sienings van Kuyper (Strydom, 1994b:32-34). Moderne reformatoriese denke staan egter oor die algemeen negatief hierteenoor en gaan uit van die standpunt dat niks

wat die gelowige doen, uitgesluit of losgemaak kan word van sy geloofslewe nie (Johannson, 1984:63).

Ten slotte erken Calvyn, naas die verkondigende funksie, ook die koinoniale krag van gemeentesang binne liturgiese verband (Strydom, 1994a:76). Uit sy aanmoediging van meerstemmige verwerkings, soos hierbo aangetoon, kan afgelei word dat die vroeë Calviniste ook buite erediensverband, en veral tydens die huisgodsdienst kerkliedere gesing het om sodoende versterk te word vir die lewe. Die voor die hand liggende liedere om te sing was die Psalms, want daardeur was die gelowige verseker dat “God ons die woorde in die mond lê, asof Hy Self in ons sing tot verhoging van sy lof” (*Epistre au lecteur*. In: Strydom, 1994a:83).

Daar is dus reeds tydens die Reformasie spesifieke funksies (Klaer, 2000:25) wat aansluiting vind by die algemene modaliteite van die kerk aan kerkmusiek toegeken. Die doelmatigheid by die aanwending van kerkmusiek staan deurentyd voorop. Daar kan nou voortgegaan word om ’n model daar te stel waarin die modaliteite van die kerk, soos bespreek in 2.3, toegepas word op kerkmusiek.

5. Die toepassing van die modaliteite op kerkmusiek

In aansluiting by die modaliteite van die kerk (kyk 2.3), kan kerkmusiek in ooreenstemmende kategorieë verdeel word, naamlik ’n kerugmatiese, koinoniale en ’n liturgiese kategorie.

5.1 Kerugmatiese kerkmusiek

Die doel van hierdie musiek is om die boodskap van verlossing oor te dra. Die luisteraar(s) word gekonfronteer met die Boodskap deur ’n solis of ’n geoefende sanggroep. “Dit verklank God se spreke tot sy volk” (Strydom & Kellerman, 1992:286). Kerugmatiese kerkmusiek impliseer eenrigtingkommunikasie.

Kerugmatiese musiek word aangewend by die momente van Woordverkondiging binne en buite die erediens. Binne die erediens kan dit byvoorbeeld die vorm aanneem van koorsang waar die komposisie gebaseer is op ’n verkondigende teks.

Die gemeente kan egter ook aan die kerugma deel hê. ’n Goeie voorbeeld uit die nuwe *Liedboek* is Lied 219 “Laat ons sing van ons Verlosser”, waarin die gebeure rondom die kruisdood en verlossing van Christus deur die gelowiges bevestig en verkondig word.

Voorbeeld 2: Lied 219

Buite die erediens kan kerugmatiese musiek veral gepas aangewend word by evangelisasie- en missionêre werk. Die musikale styl kan gevarieerd wees en sal grootliks bepaal word deur die musikale dialek van die teikengroep, byvoorbeeld klein kinders, tieners, ander bevolkingsgroepe, en so meer. Heel dikwels skep kerugmatiese musiek 'n passiewe luistersituasie, maar dit kan ook die vorm aanneem van 'n sterk getuienis.

5.2 Koinoniale kerkmusiek

Die funksie van koinoniale musiek is om die gemeenskap van gelowiges te versterk en betrek verskillende aspekte van die Christelike lewe en lewenswyse. Routley (1978:90-91) het ware koinoniale musiek baie raak beskryf deur daarop te wys dat die beste kerkliedere nie deur groot komponiste geskryf is nie, maar deur predikante in die bediening. Dit kom daarop neer dat die komponis "hou van die mense wat die lied gaan sing" (vgl. byvoorbeeld die melodieë en tekste van Luther). Musiek wat

polariseer en vervreem, kan dus nooit koinoniale musiek wees nie (Pass, 1989:113).

Koinoniale musiek hou direk verband met die kultuur van die gemeenskap. Die mense moet gemaklik wees met die liedere wat hulle sing. Daar kan selfs 'n mate van informaliteit aanwesig wees. Koinoniale musiek sal vertroos en versterk eerder as om te veroordeel en te bestraf. Positiewe Skriftemas soos die liefde van God, broederliefde en eenheid in Christus sal hier kan bydra om diegene wat swaarkry te bemoedig. Met Lied 601, "Dié wat die Here wil dien", kan gelowiges mekaar bemoedig deur te sing van die nuwe hemel en aarde wat sal kom en die aardse swaarkry sal laat verdwyn:

Voorbeeld 3: Lied 601

Veral onder die meer moderne kerkliedere is daar heelwat wat in hierdie kategorie pas. Dit kan waarskynlik daaraan toegeskryf word dat daar binne erediensverband en in die gemeentelike lewe tans weer sterk op *koinonia* gekonsentreer word. Binne die kring van saamwees met medegelowiges vind die vereensaamde postmoderne mens weer sy eie waarde.

Een van die bekendste koinoniale liedere stam uit die Duitse erfenis. In "O Vader neem ons hande" (Lied 513) bid die gelowiges om die verstewiging van die liefdesband tussen hulle .

Voorbeeld 4: Lied 513

'n Interessante aspek van die koinoniale lied is geleë in die uitvoeringspraktyke. Kanons werk byvoorbeeld baie goed en 'n hele paar verskyn in die nuwe *Liedboek* van die Kerk (vgl. byvoorbeeld Lied 185). Die responsoriese en antifonale lied kan in hierdie opsig met groot sukses benut word, nie net by intiemer byeenkomste nie, maar veral ook binne die liturgiese opset. (Die nuwe toonsetting van Psalms 111 en 112 het byvoorbeeld nou dieselfde melodie in aansluiting by die poëtiese eenheid tussen hierdie twee Psalms soos in die oorspronklike Hebreeus.)

Voorbeeld 5: Psalm 111

Die keervers en psalmtekse kan op verskillende wyses gevarieer word om die wisselwerking tussen die aanwesiges te bevorder.

5.3 Liturgiese musiek

Liturgiese musiek is nie prinsipieel 'n stilistiese kategorisering nie, maar in besonder een van funksionaliteit (Blankenburg, 1979:12; Strydom, 1994b:49). Dit word meesal tydens 'n erediens direk tot God gerig en het betrekking op momente van lofprysing, dank, verootmoediging, skuld-belydenis en gebed. Liturgiese musiek kan ook op 'n besondere wyse dien tot versterking van die liturgiese handeling. Vergelyk byvoorbeeld die graadverskil in die emosionele uitdrukking, beleving en impak tussen 'n gesproke en gesonge weergawe van die gebed van die Here: "Ons Vader" (Lied 266 of Skrifberyming 28b). Die kerklied behoort toenemend by liturgiese funksies betrek te word – veral om aan die postmoderne mens die moontlikheid tot aktiewe deelname daar te stel.

By lofliedere kom dit dikwels voor dat dit liedere is wat *oor* God handel en nie *tot* God gerig is nie. Indien eersgenoemde waar is, dan is daar eerder sprake van 'n kerugmatiese (getuienis/verkondiging) as 'n liturgiese lied.

Aangesien gemeentede meesal ongeoeefende sangers is, is dit van die uiterste belang dat die musikale register ongekompliseerd sal wees. Die melodie moet eenvoudig wees sonder om oppervlakkig te raak. Dit is ook belangrik dat die kerkvolk dadelik verstaan wat en waaroor hulle sing.

Een van die grootste bydraes in die *Liedboek* is juis geleë in die benadering wat gevolg is ten opsigte van die tekste. Die tekste moet teologies en eksegeties verantwoordbaar wees, maar die inhoud moet terselfdertyd ook ondubbelsinnig deur die lidmaat begryp kan word. Tog berus die geslaagdheid van 'n lied nie net op die teks nie, maar ook op die melodie waarop die teks gesing word. Veral by die Totiusberymings van die Psalms is dit duidelik dat die verafrikaansde Nederlandse register vir moderne Afrikaanssprekendes nie meer toeganklik is nie. So word die Totiusberyming van Psalm 125 gesing op 'n aangepaste Geneefse melodie wat nie werklik inslag vind nie. Die nuwe teks van A. Breytenbach is geskep om te pas op 'n melodie wat lank reeds vereenselwig word met die algemene inhoud van Psalm 125, naamlik God se beskerming en genade teenoor sy volk. Dit is die bekende melodie Dundee (Skotse Psalter 1615) wat tans gebruik word by Gesang 34 (Lied 275):

Voorbeeld 6a: Psalm 125 (1976)

Voorbeeld 6b: Psalm 125 (2001)

Daar is dikwels by liturge die behoefte tot korter liedere waarmee die gemeente aktief kan deelneem of respondeer binne die liturgiese ontvouing of afloop. In die nuwe *Liedboek* word hiermee 'n aanvang gemaak. Lied 247 ("Heer wees ons genadig") kan by wyse van afwisseling benut word om tydens die skuldbelydenis en vryskelding die gemeente om God se genade te laat pleit.

Voorbeeld 7: Lied 247

'n Tipiese respons wat reeds eeue lank in Christelike kerke beoefen word, is die gesonge *Amen* aan die einde van die diens. Die *Liedboek* voorsien 'n hele paar Amen-response. Deur die *Amen* te sing ervaar die gelowige nie net die afsluiting van die erediens op verskillende sintuiglike vlakke nie, maar sy beaming op dit wat hy beleef het, is soveel intenser. Verskeie gemeentes gebruik reeds hierdie response met groot vrug.

Voorbeeld 8: Lied 313

Hiermee is slegs enkele voorbeelde aangehaal om aan te toon hoe daar met 'n funksionele aanwending van nuwe kerkliedere 'n oplewing en vernuwing in die liturgie bewerkstellig kan word.

6. Slot

Gedurende die laaste vier dekades het die Protestantse kerklied dramatiese ontwikkelinge ondergaan, wat veral gelei het tot 'n groot toename in die aantal liedere sowel as die liedstyle. Ten spyte van al die voordele hieraan verbonde, het hierdie *kerkliederreformasie* ook verwarring veroorsaak by lidmate. In hierdie artikel is gepoog om die funksies van die kerklied te omskryf sodat dit in ooreenstemming is met die algemene funksies van die kerk.

Kerkmusiek bly, in ooreenstemming met die Bybelse riglyne en die standpunte van die Reformatore, in wese 'n musieksoort wat diensbaar moet wees. Ten einde relevant te bly, moet kerkmusiek voldoen aan die eise wat die kerk daaraan stel.

Wanneer die verskeidenheid en funksies van kerkmusiek in ooreenstemming is met die kerugmatiese, koinoniale en liturgiese modaliteite van die kerk, kan dit daartoe bydra dat talle nuwe liedere sinvol geïntegreer kan word in die liturgie en by ander kerklike aktiwiteite soos daargestel in die missie van die kerk.

Alhoewel die uitsprake van die Reformatore steeds aktueel is, word dit tans grootliks onderbeklemtoon. Die Bybelgefundeerde riglyne ten opsigte van die kerklied wat Luther en Calvyn so duidelik beskryf het, kan vandag weer die gesprek oor die kerklied positief stimuleer.

In tye waar die oproep “*Kom* laat ons sing!” dikwels gehoor word, behoort die vraag dringend en voortdurend gevra te word: “*Hoekom* gaan ons sing?” Dit sal beteken dat opnuut besin moet word oor die aard en funksie van die kerklied. Aansluiting by die missie en modaliteite van die kerk sou 'n goeie vertrekpunt kon wees.

Die kerklied was van sy aanvang af in aard en wese reformatories. Die voortdurendheid van die reformatoriese proses kan onder andere waargeneem word in die samestelling van die nuwe *Liedboek* met sy verskillende liedstyle en -tipes. Protestantse kerkmusiek moet aan die kriterium van voortdurende vernuwing bly voldoen indien die kerk getrou wil bly aan die oproep van die Hervormers: *ecclesia reformata!*

Bibliografie

BLANKENBURG, W. 1979. Kirche und Musik. Göttingen : VandenHoek & Ruprecht.
BLUME, F. 1974. Protestant church music. New York : Norton.

- BYBEL. 1983. Die Bybel: nuwe vertaling. Kaapstad : Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- HASTINGS, A. 1975. Mission. *Encyclopedia of theology*. (In Rahner, K., ed. New York : Seabury Press. p. 967-969.)
- HAAG, H. 1962. Jazzgottesdienst. *Musik und Kirche*, 32(3):111-113.
- HUISAMEN, E. 1994. Teologie en kerklied – aspekte van die teologiese inhoud van die evangeliese gesange in gebruik by die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. Pretoria : Universiteit van Suid-Afrika. (Doktorale proefskrif.)
- HUISAMEN, E. 1997. Kom ons sing die kerk weer vol. Kaapstad : Lux Verbi.
- JEUGSANGBUNDEL 2. 1993. Bloemfontein : N.G. Sendingpers.
- JOHANNSON, C.M. 1984. Music and ministry. Massachusetts : Hendrickson.
- KLAER, I. 2000. Protestantismus und Musikkultur. *Musik und Kirche*, 70(1):22-33. Jan-Feb.
- LIEDBOEK. 2001. Liedboek van die kerk. Wellington : N.G. Kerk-Uitgewers.
- LOADER, J.A., red. 1979. 'n Nuwe lied vir die Here. Pretoria/Kaapstad : HAUM.
- MEHRTENS, F. 1960. Kerk en musiek. 's Gravenhage : Boekencentrum.
- MILLER, S. 1994. Christelike musiek in beroering. Vertaal deur J. Hofman. Oisterwijk : Stichting Ecovata.
- MÜLLER, J. 1990. Die erediens as fees. Pretoria : N.G. Kerkboekhandel.
- MÜLLER, K.F. 1962. Hat das Lied der Kirche eine Zukunft? *Musik und Kirche*, 32(3):111:65-78.
- NGK. 1986. Acta. Handeling van die sewende vergadering van die Algemene Sinode. Kaapstad : N.G. Kerkuitgewers.
- PASS, D.B. 1989. Music and the church. Nashville : Broadman.
- PSALMS en GESANGE. 1976. Die berymde Psalms saam met die evangeliese Gesange. Kaapstad : N.G.Kerk-Uitgewers.
- ROUTLEY, E. 1978. Church music and the Christian faith. London : Collins.
- SCHMITT, T. 1985. Musik im Gottesdienst als Problem. *Musik und Kirche*, 55(1):12-19.
- SING ONDER MEKAAR. 1989. Pretoria : N.G. Kerkboekhandel.
- STRYDOM, W.M.L. & KELLERMAN, J.S. 1992. Die funksie van die liturgiese sang in gereformeerde erediensvernuwing. *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, XXXIII (23):204-215, Junie.
- STRYDOM, W.M.L. 1994a. Sing nuwe sange nuutgebore – liturgie en lied. Bloemfontein : Universiteit van die Oranje-Vrystaat, Afdeling kerkmusiek.
- STRYDOM, W.M.L. 1994b. Besinning rondom die ontwerp van 'n Protestants-himnologiese estetika. *Acta Academica*, Supplement (1).
- VIERTEL, M.S. 1985. Kirchenmusik zwischen Kerygma und Charisma. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 29:111-123.
- VILJOEN, F.P. 1990. Die betekenis van “psalmois, humnois” en “odais pneumatikais” in Kolossense 3:16 en Efesiërs 5:19. Potchefstroom : PU vir CHO. (Th.D. proefskrif.)
- VORSTER, J.M. 1996. Is die kerk funksioneel? Gedagtes oor gereformeerde kerkvernuwing in 'n post-moderne konteks. Potchefstroom : Potchefstroomse Teologiese Publikasies.

Kernbegrippe:

Liedboek van die kerk
kerklied
modaliteite
Protestantse kerkmusiek
Reformatore

Key concepts:

congregational song
Liedboek van die kerk
modalities
Protestant church music
Reformers